

Noen tanker om Nils-Aslak Valkeapääs billedkunst

Av Irene Snarby, stipendiat – Kultur og litteratur, Universitetet i Tromsø

Den samiske kunsthistorien er knapt over hundre år, og de første samiske billedkunstnerne fikk vi med Johan Turi, Nils Nilsson Skum og John Andreas Savio. Men dette var kun en begynnelse. Det var først på 1970 - tallet at den kunstneriske virksomheten blant samer ble så omfattende at man fikk behov for et eget begrep for billedkunst; ordet dáidda. Samisk billedkunst har gått gjennom en massiv utvikling siden dette. I 1979 tok Nils-Aslak Valkeapää initiativ til å stifte Samiske Kunstneres Forbund, hvor han også ble æresmedlem. Denne organisasjonen har i dag over 70 medlemmer fordelt på Norge, Sverige, Finland og Russland. Museet i Karasjok, RDM-Sámiid Vuorká-Dávvirat/ De Samiske Samlinger, har en kunstsamling på over 1000 kunstverk som utgjør et representativt utvalg av samisk kunst. I dag er det vanskelig, og heller ikke riktig, å lete etter en fellesnevner i arbeidene til de samiske kunstnerne. De utgjør en svært sammensatt gruppe, hvor eneste likhetstrekk egentlig er at de er kunstnere som definerer seg som samer. Noen arbeider med samtidskunst og orienterer seg mot globale problemstillinger, mens andre uttrykker seg via materialer, teknikk, tematikk og symbolikk som har et tydeligere utspring i deres samiske bakgrunn. I denne siste gruppen finner vi Nils-Aslak Valkeapää, som tok utgangspunkt i egen kultur når han skapte sine kunstverk.

Selv om den institusjonelle samiske kunsthistorien ikke kan sies å være lang, kan samisk billedspråk sies å ha eksistert i hundrevis, ja kanskje tusenvis av år, og når dette bringes inn i billedkunsten gjenkjenner vi det umiddelbart.

Helleristninger som inspirasjon i samisk kunst

De eldste visuelle sporene vi kjenner til i Norden er helleristningene. Disse har eksistert i tusenvis av år, og de vært med på å sette sitt preg på landskapet der mennesker har bodd. Deres mystiske preg bærer på hemmeligheter som er vanskelig å finne svar på i vår moderne verden.

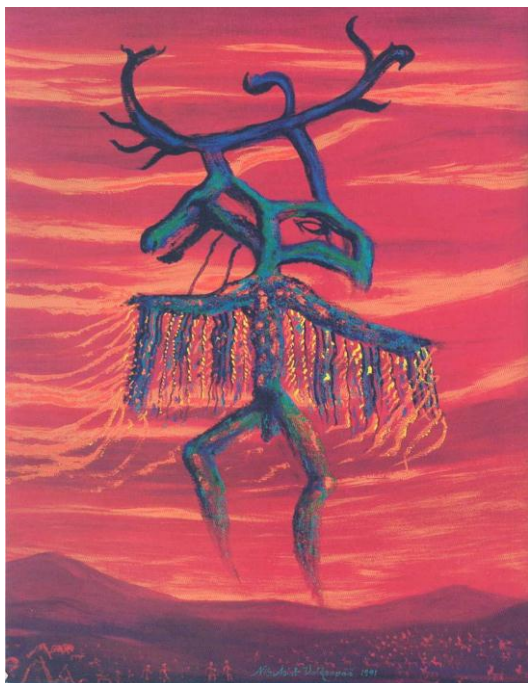
Å hevde en kunstnerisk forbindelse til helleristninger kan for enkelte samiske kunstnere kjennes problematisk. Det kan oppfattes som et argument for en samisk nasjonalromantikk, eller gi inntrykk av en lang utviklingslinje i samisk kunst, fra en fjern mytisk fortid til i dag. Til tross for denne frustrasjonen hos enkelte kunstnere, er det også mange som har gjort tolkninger av figurene som ligger nært opp mot originalene, noe vi for eksempel kan se hos Valkeapää. Andre igjen har abstrahert tegn

og figurer og satt dem inn i et samtidig billedkunstnerisk uttrykk. Like viktig som tegn

og figurer fra helleristningene er forskjellige tolkninger av ikonografien på samenes hellige trommer¹. Det er nærliggende at flere kunstnerne også har hentet inspirasjon fra disse eldgamle kildene.

Kunstens evne til å overskride tiden

Vi skal her se på et av maleriene til Nils-Aslak Valkeapää for å undersøke en mulig inngang til forståelse av dette arbeidet. Dette er bare én måte å tolke det på, og det begrenser ikke andre innfallsvinkler².

Det røde landskapet flammer i bakgrunnen, hett og intenst. Langt nede i bildet ser vi konturer av fjell og figurer som ligner små mennesker, dyr og lavvoer. Over alt dette svever en dansende noaidi (samisk sjaman), sentralt i bildet. Vi forstår at dette må være en mytisk figur ut fra hans flammeligende fjærdrakt, og at han har to dyrehoder plassert på en mannskropp. Strekene er enkle og djerpe. Fargene er varme og intense; ildrødt og knallgrønt, komplementærfarger som driver bildet mot betrakteren og gjør det vanskelig å forholde seg likegyldig til det som skjer.

¹ De hellige trommene blir også omtalt som *Runebommer* og *Trolltrommer*. *Runebomme* er et omstridt begrep siden man ikke kan se noen klar forbindelse mellom de norrøne runene og de hellige trommene. *Trolltromme* blir ofte brukt i Sverige, og referer heller ikke på en fullgod måte til trommenes status og bruksområde.

² Maleriet har ikke noen offisiell tittel.

Hvorfor har denne skikkelsen menneskekropp og dyrehode?

I kunsthistorien knyttes en blanding av menneske og dyr seg særlig til kentaurer og minotaurer i gresk mytologi. De gamle egypternes khnum, var et lignende vesen, som ble ansett for å være en fruktbarhetsgud, som omtales som «menneskebygger» i en pyramidetekst³.

Vi trenger ikke å dra helt til Hellas eller Egypt for å finne en skikkelse med dyrehode og menneskekropp. Et lignende vesen dukker også opp i nyere samisk billedkunst, som for

eksempel i Gjert Rognlis Transparent Animal, som har flere likheter med Valkeapääs maleri. En menneskekropp med to reinsdyrshoder som vekker nysgjerrighet og undring over vår tilværelse både i tid og rom.

I den gamle samiske religionen kunne enkelte noaidier gå inn i en dyp transe der de omskapte seg til en dyreskikkelse for å kunne reise inn i ånderiket. Kan hende er dette motivet et bilde på en slik reise?

På helleristningene i Alta finner vi den originale figuren, som med høy sannsynlighet har inspirert Valkeapää til å lage dette motivet. Figuren er hugget inn i berget i tidlig metalltid, ca. 1800 f.Kr. Forfatter og kunstner Arvid Sveen har påpekt at denne helleristningen med flere kan være våre første bilder på en gryende forståelse av samisk identitet. På denne tiden ble metall tatt i bruk i Finnmark, noe som tyder på kontakt med fjerntliggende metallproduserende samfunn i sørøst. Samtidig forandret motivene på helleristningene seg, og menneskefigurer begynte å dominere. Jakt- og båtmotiver ble så å

³ <http://snl.no/Khnum>

si borte, noe som kanskje var et tegn på en distansering i forhold til tidligere sosiale eller rituelle handlinger. Mer kontakt med fjernere kulturer kan, i følge Sveen, ha ført til at befolkningen i Finnmark begynte å få bevissthet om seg selv som en helhetlig gruppe i forhold til verden utenfor, et tegn for et kulturelt liv og sosialt fellesskap⁴.

Som symbol på samisk identitet og oppvåkning, gir dette motivet et interessant utgangspunkt for videre fundering, spesielt med tanke på samens kamp for retten til å bevare og utvikle egen kultur. Bildet får da en aktualitet som viser kunstens evne til å overskride historisk tid, og knytte bildet til noe som fortsatt har gyldighet for menneskene.

Nils-Aslak Valkeapääs billedverden er fylt av figurer og symboler med sterk tilknytning til samisk mytologi. Med inspirasjon fra de eldgamle helleristningene og de hellige trommene gjenskapte han et billedunivers hvor figurer fra en fjern fortid blir tryllet frem og brakt til live. Over lerreter flyr sjamaner og gudinner, fugler og mystiske tegn. Fargene er sterke, motivvalgene ofte kontroversielle. Med åpenbare referanser til gammel samisk mytologi synes kristendommens påvirkning fjern. Her er det forfedrenes verden som vises frem med erotikk, fruktbarhet og solens kraft, selve Urkraften. Valkeapää lokker det frem, akkurat som i sin joik hypnotiserer han og forfører. Han visker bort det ubetydelige i en stresset hverdag, og maner frem det vi trodde vi hadde glemt. De gamle gudene fremstår atter som sterke og betydningsfulle, heller enn historiske levninger. Alt understreket av et sterkt og enkelt fargevalg; blått, rødt, gult og noen ganger grønt. Farger vi kjenner fra det samiske flagget.

Valkeapää følte en nærhet til naturen og var i nær kontakt med den. Slik joiken tidligere har ført folk inn i transe, kan denne billedverden ha vært noe som har formet seg gjennom en multikunstnerisk tilnærming, og et holistisk/animistisk tanke sett. Som en forbindelse mellom menneskene og ånde verden. Hans motiver er konkrete og utilsørte, samtidig som de er mettet med symbolikk. En symbolikk det ikke alltid er like lett å tolke, siden den er så nært knyttet til gamle tabuer og en muntlig tradisjon.

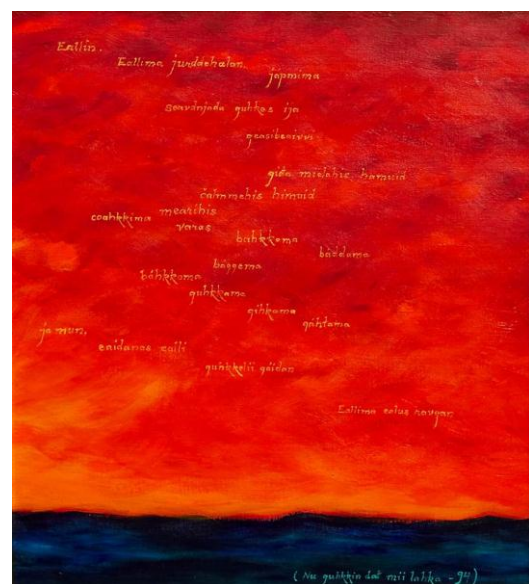
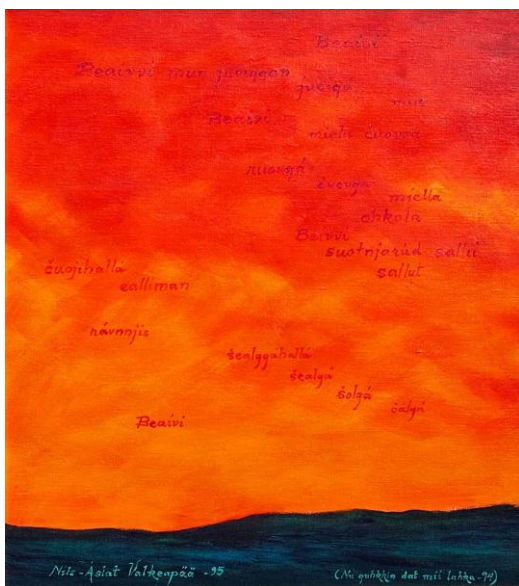
I sine kunstverk viste Nils-Aslak Valkeapää en enorm skaperglede, og han lagde bilder som var kraftige, suggererende og til tider imponerende i sitt uttrykk. Med sine klare

⁴ Sveen, Arvid: *Hellerisninger Jiepmaluokta Hjemmeluft*, Alta Museum, 1996

hentydninger til de gamle gudene og åndemakten i naturen kan hans bilder gi oss som betraktere en følelse av ærefrykt, hvor man lett kan bli oppslukt i bildets univers. Selv om bruken av symbolske farger og mytiske figurer kan tolkes som å tilhøre en samisk kulturkrets, er de kunstneriske virkemidlene i stor grad universelle. Mennesker fra alle kulturer kan forstå og la seg lokke og fasinere av sterke farger og mytiske figurer. Det å få rømme fra en grå virkelighet inn i en slik billedverden er noe som har appellert til mange.

En multikunstner

I bildene til Nils-Aslak Valkeapää gjenspeiles et flammende engasjement for samisk kultur, men også for mulighetene til å uttrykke seg som kunstner. Hans visuelle styrke kommer kanskje best frem i hans poetiske verk. Flere av hans dikt er unike grafiske fremstillinger hvor ordene kan se ut som en reinraid over vidda, eller som viktige elementer i landskapsmaleri, som vi kan se i maleriene *Beaivvi* som ble publisert i

boken *Nu guhkkín dat mii lahka* i 1994. Disse diktene var ikke bare for øret og sinnet, men også for øyet.

Nils Aslak Valkeapää var en multikunstner. Han var ikke opptatt av grenser mellom sjangere, heller tvert om, han visket dem ut. Han var opptatt av å utvikle den samiske kulturen i vår moderne tid, der det særegne og mangefasetterte også skulle være en viktig stemme, ikke bare det ensrettede og spesialiserte. Han kombinerte poesi, joik og billedkunst til en sterk helhet. Ord, bilder og musikk virket sammen. Med dette viste

han en særlig vilje til formidling. Dette performance-aspektet kan tolkes som en samtidig videreføring av en holistisk tankegang, men også som en del av moderne kunst i hans tid, hvor impulser utenfra var like viktig som innholdet. Valkeapää så på alt som en enhet, og denne grensesprengende innstillingen til kunsten har gitt han en helt spesiell status i det samiske og nordiske kulturlivet.

Litteraturliste:

Sveen, Arvid: Hellerisninger Jiepmaluokta Hjemmeluft, Alta Museum, 1996,

Mathisen, Hans Ragnar: Elle Hánsa, Kevisele, Mediaprint, Udevalla 1998